

левантних положень правничої науки, але автори не обходять стороною існуючі актуальні правничі проблеми. Видання може стати слухним помічником студента в навчанні та підготовці до здачі екзаменів, а також буде в нагоді для підготовки до кваліфікаційних іспитів.

Належної уваги в роботі приділено питанням принципів та міжнародних стандартів діяльності судових та правоохоронних органів; реалізації міжнародного гуманітарного права; взаємодії правоохоронних органів України з міжнародним кримінальним судом на основі Римського статуту та новел процесуального законодавства України; забезпеченню дієвості стратегії національної безпеки, ефективності діяльності антикорупційних органів; удосконаленню правоохоронної діяльності щодо захисту природи і довкілля; аналізу питань становлення та діяльності нового судового органу – Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду; проблемам забезпечення незалежності та дієвості Конституційного Суду України.

Книга написана з шаною до студентів та читачів, є подякою за насагу та увагу до творчості. Sapienti sat.

Тема 1.

Поняття та система судових та правоохоронних органів України

Мета: розкрити концепт та систему судових та правоохоронних органів України, особливості їх завдань, компетенції, правового статусу та процедури діяльності.

Основні поняття: правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, система правоохоронних органів, функції та завдання правоохоронних органів, компетенція правоохоронних органів, правосуддя, судочинство, суд.

Питання

1. Правоохоронна діяльність та судочинство: поняття та зміст.
2. Поняття та система правоохоронних органів.
3. Місія правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки.
4. Правосуддя в Україні.
5. Міжнародні стандарти діяльності судових та правоохоронних органів.
6. Міжнародне гуманітарне право в діяльності судових та правоохоронних органів.
7. Судові та правоохоронні органи: наука та навчальна дисципліна.

1. Правоохоронна діяльність та судочинство: поняття та зміст

Реалізація стратегії розбудови суверенної, демократичної, соціальної правової держави, потребує суттєвих змін в правничій сфері, визначають необхідність ефективної діяльності судових, слідчих та інших правоохоронних органів.

Правова держава – держава, де діють та домінують справедливі закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється верховенство права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини та відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників та повернення до тоталітаризму.¹

Важливою засадою правової держави є розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, чим забезпечується самодостатня система оптимальної з необхідними та достатніми механізмами стримувань і протипаг проти можливостей реанімації тоталітаризму.

Запровадження виваженої системи стримувань і протипаг за допомогою розподілу влади на окремі взаємодіючі і контролюючі одна одну гілки забезпечує гармонізацію державного механізму, не дає можливості жодній з гілок влади монополізувати державну владу, узурпувати владні повноваження інших, мінімізує можливість зосередити владу в руках однієї інституції чи посадової особи, є важливим запобіжником проти автократії, яка, як підтверджується історією, часто перероджується в геронтократію, на основі якої часто розквітає кліптократія або шлукратія, з новими шансами для становлення кастократії (англ. kakistocracy від грец. κάκιστος – «найгірший») – системи управління, яка формується на проявах негативної селекції та перебуває у віданні найгірших, найменш кваліфікованих або самих недобросовісних громадян.

Реалізація принципу розподілу влади створює додаткові можливості для взаємоконтролю владних інституцій, становленню меритократії – влади найбільш компетентних, гідних, добропорядних та сумлінних представників суспільства. Важливо, шанс щоб скористатись цими можливостями не був би змарнований громадянським суспільством.

Україна є однією з перших держав світу, яка на конституційному рівні, а саме у Конституції П. Орлика (1710 р.), запровадила принцип поділу влади.

¹ Тертишник В.М. Права і свободи людини: підручн. Київ: Алерга, 2022. С. 7. ISBN 978-617-566-725-5

В наш час, Конституційний Суд України, у рішенні в справі № 2–249/2019(5581/19) від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019, зазначив, що поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживань нею.

Між тим, в сучасних реаліях українського державотворення час від часу в реформаторських поривах владні інституції поповнюються різними новими структурами: то правоохоронними, то антикорупційними, то судовими органами, а то й органами пробації, які «поблискуючи новизною назв і програм діяльності», з роками опиняються в негативних рейтингах. Варто пам'ятати, що надлишкове роздроблення владних інституцій може призводити і до зворотних результатів – дрібних плодів самої влади.¹

У системі механізмів стримувань і протипаг, крім розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, безумовно важливу роль могли б відігравати правоохоронні органи. Але місце і функції правоохоронних органів у системі державної влади в правовому полі України ще досі не отримали чіткого юридичного визначення, а бюрократизація процедур їх діяльності, наповнення її алогізмами та юридичними фікціями часто створює ситуацію юридичного колапсу.

Правоохоронна діяльність – здійснювана в передбаченому законом порядку з використанням наданих законом повноважень, діяльність органів публічної влади та правоохоронних інституцій, спрямована на підтримання стандартів правової демократії та законності, захист національної безпеки, інтересів держави і суспільства, прав і свобод людини та забезпечення умов для належного правосуддя.

Правосуддя – правовий шлях до справедливості, яким є здійснення судочинства неупередженим судом, відповідно до визначеної законом його компетенції та виключно в правовому порядку, для справедливого розв'язання правничих претензій, спорів та конфліктів, забезпечення прав і свобод людини.

Ще за часів Руської правди, в державі Київська Русь, нащадками якої ми є, найбільш резонансні справи розглядалися світськими судами спільно з Віче. Ідея народного Віче актуальна і для сьогодення. Пізніше на теренах нашої держави протягом XV – XVII сто-

¹ Тертишник В.М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ: Алерга, 2024. С. 12.

літь провадження судочинства здійснювалося таким унікальним інститутом давньоруського права, як копний суд (суд громади). Такий суд користувався довірою людей.

В 19 столітті на теренах нашої держави виник та ефективно діяв унікальний орган правосуддя – суд присяжних, правові основи діяльності якого створювали додаткові механізми стримувань і противаг проти суддівського свавілля. Класична модель суду присяжних тих часів заслуговує на відродження.

В сьогоденні судочинство в державі здійснюється виключно судом та відповідно до визначених законом процедур. Згідно зі ст. 124 та 125 Конституції України, делегування функцій суду іншим органам, а також створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Народ може безпосередньо приймати участь у здійсненні через інститут присяжних. Судові рішення ухвалюються іменем і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Правовою основою діяльності сучасних судових установ та правоохоронних органів України є: Конституція України, рішення Конституційного Суду України, кодекси України (Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільно-процесуальний, Митний кодекс, Податковий кодекс України, тощо), *закони України*, зокрема: «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» «Про Бюро економічної безпеки України», тощо), інші законодавчі акти України а також *норми ратифікованих Україною міжнародних правових актів, правові позиції ЄСПЛ та Верховного суду* (сприяють розв'язання проблем прогалини законодавчого регулювання).

За своєю юридичною силою норми, що регулюють діяльність правоохоронних та судових органів, поділяються на такі рівні: конституційні норми (норми найвищої юридичної сили); *рішення Конституційного Суду України; норми ратифікованих Україною міжнародних правових актів; правотворчі рішення Європейського суду з прав людини; норми Кодексів України; норми інших законів; підзаконні нормативні акти* (Положення, затверджені Постановами Кабінету міністрів України, тощо).

Норми права, які викладені в нормативних актах меншої сили мають відповідати нормам правничих актів більшої юридичної сили, інакше не підлягають застосуванню.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України той чи інший закон, або який закон підлягає застосуванню в конкретній справі, суд звертається до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції окремих законів чи інших правових актів.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, законності та людяності, має забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів, повагу честі і гідності людини, реалізацію справедливості.

Окрім правових норм, в діяльності суду важливу регулятивну роль мають відігравати норми моралі.

Мораль – інститут суспільної свідомості що існує в виді принципів, понять, уявлень і суджень людей про добро, зло, честь, гідність, шляхетність, добродієність, справедливість. Вона формується разом з формуванням і розвитком цивілізації і виступає в формі загальнолюдських цінностей і загальноприйнятих принципів, настанов і рекомендацій, а нерідко в виді заповідей, прислів'їв, афористичних висловів, мудростей, кодексів честі, підкріплених силою наглядних прикладів, звичаїв, традицій.¹

Логічно, що моральні принципи знаходять закріплення в законі та стають принципами права. Відтак у сфері судочинства важливими правовими принципами є: людяність, справедливість, рівність перед законом і судом, поваги до честі і гідності особи. Питання етики діяльності суддів знаходять закріплення в Кодексі суддівської етики, який затверджений з'їздом суддів України.

Суддя має бути високоморальною людиною. За чинним законодавством при призначення на посаду він дає присягу: «Урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати

¹ Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник 4-те вид., доп. і перероб. Київ: А. С. К., 2003. С. 30. ISBN 966-539-420-7. URL: <http://212.1.86.13/jspui/handle/123456789/2880>